

Hrvatska historiografija o naciji i nacionalizmu – pristupi, metode i modeli

Razdoblje nakon 1945. godine u historiografiji i srodnim društveno-humanističkim znanostima obilježio je porast broja studija o pitanjima nacije i nacionalizma. Diverzifikacija istraživanja između 1945. i ranih 2000-ih urodila je, stoga, novim pristupima, modelima i metodama. Cilj ovog istraživanja je otkriti kakvo je stanje bilo u hrvatskoj historiografiji, točnije među nekim od najistaknutijih istraživača formiranja hrvatske nacije i nacionalizma u prošlom stoljeću. To su, dakako, Mirjana Gross, Nikša Stančić i Petar Korunić, redom profesori s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1959-1982, 1971-2008. i 1971-2009). Njihove studije o hrvatskoj naciji i nacionalizmu sagedane su u kontekstu svojevremenih trendova u studijama nacije i nacionalizma te je naglasak stavljen na njihovu definiciju ključnih koncepata, primijenjenih modela formiranja nacije i metode korištene pri istraživanju hrvatskog slučaja.

Uvod

Studije nacija i nacionalizma područje su istraživanja različitih društvenih i humanističkih znanosti što ih ujedno čini pogodnima za interdisciplinarno istraživanje, a s druge strane otežava pokušaje postizanja ujednačene terminologije i konsenzusa oko osnovnih pitanja vezanih uz ove fenomene.¹ Interes za proučavanje nacije i nacionalizma znatno je narastao nakon završetka Drugog svjetskog rata, u kontekstu onodobnog poraza agresivnih ultranacionalizama (nacizma, fašizma i japanskog ultranacionalizma) te globalnog procesa dekolonizacije zemalja u razvoju i formiranja novih nacija. U tom periodu pristupi fenomenu nacije se diverzificiraju, a time i teorije o naciji i nacionalizmu, metode istraživanja te modeli primijenjeni na njihovo proučavanje. U okvirima općeg razvoja studija o ovim fenomenima i razvoja društvenih i humanističkih znanosti u dvadesetom stoljeću razvijala se i hrvatska historiografija o naciji i nacionalizmu.

Nekim od predvodnika tog područja istraživanja u hrvatskoj historiografiji dvadesetog stoljeća smatraju se Mirjana Gross, Nikša Stančić i Petar Korunić,

¹ Za uvod u istraživanje nacija i nacionalizma u općem smislu vidjeti: DELANTY i KUMAR 2006; HERB i KAPLAN 2008; KAROLEWSKI i SUSZYCKI 2011.

istaknuti profesori koji su se u akademskom smislu profilirali i veći dio svoje karijere dalje razvijali upravo na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Mirjana Gross predavala je hrvatsku povijest 19. stoljeća te povijest historiografije i metodologiju povijesne znanosti od 1959. do umirovljenja 1982. godine. Zbog iznimne znanstvene i nastavne djelatnosti 1998. godine izabrana je u počasno zvanje *professor emeritus*.² Nikša Stančić, kao asistent Mirjane Gross i nastavljajući „njezine škole“, predavao je također predmete hrvatske povijesti 19. stoljeća te je na Odsjeku bio zaposlen od 1971. do umirovljenja 2008. godine.³ Petar Korunić zaposlen je iste godine (1971) te je na Odsjeku predavao povijest Srednje i Jugoi-stočne Europe u 19. stoljeću do umirovljenja 2009. godine.⁴ Premda se i Jaroslav Šidak bavio određenim aspektima problematike hrvatske nacije, pristupi ovih triju povjesničara zanimljivi su jer predstavljaju znakoviti odmak od tradicionalne političke historiografije kojoj je, kao povjesničar formiran u međuratnom periodu, pripadao i sam Šidak. Jaroslav Šidak svakako je utjecao na njihovo profiliranje u smislu tematskog opredjeljenja i metodološke strogosti, no njihov daljnji razvoj usmjerili su u većoj mjeri novi dosezi društvenih i humanističkih znanosti koje su kritički ocjenjivali, prihvaćali, nadograđivali i primijenili na vlastita istraživanja.⁵

Cilj ovog rada je prikazati pristupe, metode i modele koje su zagovarali i/ili primijenili u istraživanjima hrvatske nacije i staviti ih u širi kontekst studija tog vremena o fenomenima nacije i nacionalizma. Počevši od njihova poimanja koncepta nacije i društvenog, političkog, kulturnog i ekonomskog okvira procesa njezine izgradnje, možemo razlučiti različite istraživačke pristupe na kojima se temelji njihov izbor metoda i modela primijenjenih na hrvatski slučaj. U prvom dijelu rada predstavljen je teorijski kontekst ovih studija, u drugom dijelu prikazani su pristupi navedenih povjesničara, a na kraju su uspoređene njihove metode i modeli istraživanja. Kako bismo bolje razumjeli znanstveni kontekstu u kojem su djelovali analizirani autori, potrebno je izložiti teorijski okvir o naciji i nacionalizmu koji je oblikovao njihove pristupe.

Teorijski okvir

Nakon što je nacija u međuratnom periodu tek postala predmetom akademskih istraživanja, od 1945. do danas studije o naciji i nacionalizmu doživljavaju period diverzifikacije. Od početka 20. stoljeća do danas proučavanjem nacije i nacionalizma bavili su se različiti stručnjaci – povjesničari, politolozi, sociolozi,

² STANČIĆ 2011: 167.

³ VRANJEŠ-ŠOLJAN 2022: VII.

⁴ BRANDOLICA 2019: 346-347.

⁵ O ulozima Jaroslava Šidaka u hrvatskoj historiografiji vidi: AGIČIĆ i JANKOVIĆ 2012.

filozofi, socijalni antropolozi, socijalni psiholozi, ekonomisti... Predmeti njihovih istraživanja bili su određeni njihovim disciplinarnim pristupima. Tako su neki stručnjaci proučavali nacionalnu svijest, političke pokrete, neki organizaciju nacije-države, ideologije i vladajuće elite, promjene društvene organizacije, organizaciju nacionalne ekonomije, itd. Različite znanosti, koristeći se vlastitim metodama istraživanja, proučavale su različite aspekte fenomena nacije i nacionalizma, pristupale su im iz drugačijih uglova, primjenjivale različite teorije i modele istraživanja te, konačno, dolazile do različitih rezultata koji su nerijetko bili kontradiktorni. Fokusirajući se na jedan aspekt izgradnje i razvoja nacije, autori su nacijama pripisali jednu determinirajuću kvalitetu, stoga u literaturi možemo naići na teorije o „kulturnim“, „povijesnim“, „jezičnim“ i „političkim“ nacijama. Studije o naciji i nacionalizmu kretale su se od pretjeranog generaliziranja, ne mareći pritom za karakteristike pojedinačnih slučajeva (iznimaka), do nemogućnosti nalaženja zajedničkih obilježja. Ono što M. Gross, N. Stančić i P. Korunić ističu kao manu ovakvih fragmentarnih pristupa je nemogućnost postizanja konsenzusa oko definiranja osnovne terminologije i pružanja sveobuhvatne interpretacije procesa izgradnje i razvoja moderne nacije. Složeni proces izgradnje nacije ne može se objasniti proučavajući problem samo iz jedne perspektive, stoga autori zagovaraju interdisciplinarni, holistički pristup i primjenu komparativne metode, koju djelomično primjenjuju u vlastitim studijama hrvatske nacije.⁶

Tijekom tog perioda profiliralo se nekoliko istaknutih pristupa proučavanju nacije i nacionalizma – primordijalizam, modernizam i etnosimbolizam – a od kasnih 80-ih nadalje, pod utjecajem kulturnog obrata, oblikovali su se i neki novi pristupi kao suvremena kritika studija koje su im prethodile. Primordijalisti shvaćaju naciju kao neuhvatljivi duhovni entitet koji je prirodan ljudskoj vrsti i koji postoji oduvijek.⁷ Primordijalistički pristup naciju smješta u najranija razdoblja ljudske povijesti, dakle pretpostavlja jezični, kulturni i/ili sociobiološki kontinuitet zajednice od etnije do moderne nacije, te su u njemu sadržani elementi mita (narativi o zajedničkoj prošlosti, „zlatnom dobu“ nacije, superiornosti nacionalne kulture i nacionalnim herojima koji su „probudili“ naciju nakon perioda stagnacije/političke podređenosti). Pojedinaac, tumače, osjeća povezanost s nacijom jer je nacionalni identitet urođen, stoga se primordijalizam u studijama o naciji prepoznaje po perpetuiranju „mita o samorazumljivosti“.⁸ Pristup koji zadržava većinu

⁶ Vidi: GROSS 1971: 137-144; STANČIĆ 2002: 3-8; KORUNIĆ 2000: 57-63; KORUNIĆ 2006: 11-58.

⁷ Neki od istaknutih predstavnika primordijalističkog pristupa su Edward Shils, Clifford Geertz, Pierre van den Berghe i Adrian Hastings. Vidi: SHILS 1957; GEERTZ 1973; VAN DEN BERGHE 1981; HASTINGS 1997.

⁸ Detaljnije o primordijalizmu vidi u: KATUNARIĆ 2003: 139-172; LAWRENCE 2005; ÖZKIRIMLI 2017: 51-62.

elemenata primordijalizma, no ne smatra nacionalizam prirodnim pojavom već konstantnim obilježjem društava, odvojenim od nadnaravnog, naziva se perenijalizam. Za ovaj rad ga čini važnim to što poimanje nacije Miroslava Hrocha,⁹ koji je imao veliki utjecaj na istraživanja Mirjane Gross, posjeduje elemente perenijalizma, što objašnjava njegov izbor istraživačkog modela koji sugerira da su se neke nacije formirale i prije transformacije društva iz feudalnog u moderno građansko. Unatoč tome njegov pristup u literaturi je najčešće okarakteriziran kao modernistički.¹⁰

Modernistički pristup početak procesa izgradnje i razvoja nacije smješta u razdoblje društvenih, ekonomskih i političkih transformacija, obuhvaćenih pojmom modernizacije.¹¹ U svojim teorijama nacije i nacionalizma modernisti ističu problem neravnomjernog ekonomskog razvoja zemalja „centra“ i „periferije“ pri čemu u prvim nacionalizam nastupa na visokom stupnju razvoja kapitalističke privrede i građanskog društva, dok u drugima ti procesi započinju gotovo usporredno. Relevantna u okvirima modernističke teorije je teorija Michaela Hechtera o „unutarnjem kolonijalizmu“ koja govori o postojanju nejednake razmjene između različitih teritorija jedne države kao rezultat uvođenja slobodnog tržišta ili (ne) svjesne ekonomske politike središnje vlasti spram pojedinih regija te u globalnom kontekstu teorija Immanuela Wallersteina o odnosu modernizacijskog „centra“ i „periferije“.¹² Za hrvatsku historiografiju važna je bila recepcija pristupa koje je razvijala mađarska ekonomska historija, pri čemu su važnu ulogu u transferu tih pristupa imali Igor Karaman i Mirjana Gross.¹³ Sličnu interpretaciju dinamike odnosa unutar višenacionalne Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije u čijim se okvirima razvija hrvatski nacionalizam donosi Gross, a prihvaća ju i Stančić te primjenjuje na obje Jugoslavije. Pritom su na poimanje odnosa „centra“ i „periferije“ Mirjane Gross utjecaj imali i Karl Deutsch, *Annales* te Miroslav Hroch. Stančićevo poimanje tog odnosa oblikovano je teorijom Immanuela Wallersteina, na kojeg se

⁹ Češki povjesničar koji se bavio procesom izgradnje malih europskih nacija u svojoj knjizi *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*. Vidi: HROCH 2006.

¹⁰ ÖZKIRIMLI 2017: 52; TOMAŠEGOVIĆ 2022: 151.

¹¹ Neki od istaknutih predstavnika modernističkog pristupa su John Breuilly, Ernest Gellner, Benedict Anderson i Eric Hobsbawm. Vidi: BREUILLY 1982; GELLNER 1983; ANDERSON 2016; HOBBSBAWM 1990.

¹² KATUNARIĆ 2003; ÖZKIRIMLI 2017: 86-92; više o „unutarnjem kolonijalizmu“ i odnosu modernizacijskog „centra“ i „periferije“ vidi u: HECHTER 1975; WALLERSTEIN 1986.

¹³ Mirjana Gross napisala je prikaz knjige Istvána T. Berenda i Györgyja Ránki o europskoj „periferiji“ procesa industrijalizacije, što svjedoči o upoznatosti s njihovom teorijom o „jezgri“ i „periferiji“, koju i sama koristi u svojim radovima kako bi objasnila dinamiku odnosa među hrvatskim regijama - s Banskom Hrvatskom kao centrom modernizacije i ostatkom hrvatskih povijesnih prostora kao periferijom. Detaljnije vidi: GROSS 1983. O prijenosu ideja i pristupa iz mađarske prema hrvatskoj historiografiji i ulozi Igora Karamana vidi: PETRIĆ I BRANDOLICA 2024.

u svojoj knjizi referira, te društveno-političkim kontekstom historiografije 90-ih i ranih 2000-ih, dok Korunić o tom odnosu ne govori previše s obzirom na to da polazi od drugačijeg pristupa naciji. Prema modernističkom tumačenju, taj odnos obilježava politička dominacija jezgre i ekonomska eksploatacija periferije koja može usporiti proces izgradnje nacije, iako je u većini slučajeva, s nastavkom industrijalizacije koja s vremenom intenzivira komunikaciju među regijama, proces bio uspješan. U hrvatskom slučaju upravna razjedinjenost hrvatskih regija rezultirala je neujednačenim razvojem i na području Trojedne Kraljevine, s Banskim Hrvatskom kao prostorom na kojem su najprije nastupili modernizacijski procesi i s kojeg su se u druge krajeve dalje širili nacionalno-integracijski impulsi.¹⁴

Etnosimbolički pristup proizašao je iz kritike modernizma. Jedno od glavnih obilježja ovog pristupa je naglašavanje uloge mitova, simbola, kolektivnog sjećanja i pamćenja, kolektivnih vrijednosti i tradicije u procesu formiranja nacije. John Armstrong i Anthony Smith, predstavnici etnosimbolizma, u metodološkom smislu su zagovornici proučavanja izgradnje i razvoja fenomena nacije i nacionalizma kao procesa dugog trajanja. Umjesto diskontinuiteta, oni vide dugotrajni proces transformacije etnije (koju nalaze već u antičkim društvima) u modernu naciju kao razvojnu nit etničke svijesti uvjetovanu političkim, društvenim i ekonomskim promjenama. Budući da naciju i nacionalnu svijest vide kao vrhunac procesa razvoja etničke svijesti, ističu važnost proučavanja etničkih zajednica i etničkih osjećaja kako bi bolje razumjeli njezine suvremene oblike. Unatoč pretpostavljenom kontinuitetu zajednice koja tijekom povijesti doživljava transformacije, ono što etnosimbolizam razlikuje od primordijalizma je odbacivanje „mita o samorazumljivosti“. Etnosimbolizam se u manjoj mjeri oslanja na subjektivne elemente etnije i nacije, odbacuje tezu da su one primordijalne (prirodne, urođene) i pokušava objasniti proces njihova nastanka na temelju realnih društvenih odnosa. Jedan od načina na koji pokušavaju dati odgovor na pitanje izgradnje i razvoja nacije je proučavanje identiteta. Etnosimbolisti tvrde da se identitet zajednice ne može svesti na strogo određena i nepromjenjiva svojstva, te da granice identiteta variraju ovisno o percepcijama pripadnika zajednice o njima samima. Etnosimbolizam ističe složenu isprepletenost različitih vrsta identiteta – etničkog, društvenog, vjerskog, profesionalnog, lokalnog i drugih – koje je teško, ako ne i nemoguće, u potpunosti razlučiti jedne od drugih. Stoga je i nacionalni identitet donekle fluidan, dinamičan i ovisi o konstelaciji drugih vrsta identiteta s kojima se njezini pripadnici identificiraju.¹⁵ Pristupi Petra Korunića većim se dijelom uklapaju u etnosimboličko shvaćanje nacije i procesa njezine izgradnje i razvoja,

¹⁴ GROSS 1981b; ; STANČIĆ 2002: 27, 107; KORUNIĆ 2006: 174.

¹⁵ ÖZKIRIMLI 2017:154-168. Glavnim predstavnicima etnosimboličkog pristupa smatraju su John A. Armstrong i Anthony D. Smith. Više o njihovim pristupima vidi u: ARMSTRONG 1982; SMITH 1986.

s time da se on detaljnije bavio identitetima na hrvatskom povijesnom prostoru 19. stoljeća te se u manjoj mjeri osvrnuo na razvoj etničke zajednice u ranijim razdobljima. Fokus na „objektivnim“ svojstvima nacije, odnosno na njezinoj realnoj društvenoj podlozi, oštroumne primjedbe na kontradiktornosti dosadašnjih teorija i korištenja terminologije i suvremenost njegovih radova svakako su dali poseban doprinos raspravama unutar hrvatske historiografije o naciji i nacionalizmu. Nakon prikaza glavnih teorijskih pravaca, u nastavku je fokus stavljen na tri istaknuta hrvatska povjesničara čija su istraživanja izgradnje nacije oblikovana nekim od spomenutih teorijskih pravaca.

Pristupi u istraživanju nacije i nacionalizma

a) Mirjana Gross o naciji i nacionalizmu

Historiografsku ostavštinu Mirjane Gross obilježila je iznimno visoka produktivnost, metodološka preciznost i istraživanja koja su uvijek bila u korak sa suvremenim historiografskim trendovima.¹⁶ Pod utjecajem historiografskih inovacija kojima su povjesničari okupljeni oko časopisa *Annales* tijekom 20. stoljeća oblikovali modernu historijsku znanost, svoj istraživački rad usmjerila je u pravcu društvene povijesti i Mirjana Gross.¹⁷ Među nizom njezinih publikacija ističu se one koje problematiziraju razvoj hrvatskog modernog građanskog društva unutar šireg procesa modernizacije te usporednih nacionalno-integracijskih procesa na hrvatskim povijesnim prostorima, obrađeni u kapitalnim djelima *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860* (1985), *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (u koautorstvu s Agnezom Szabo, 1992), *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914* (u koautorstvu s Jaroslavom Šidakom, Igorom Karamanom i Dragovanom Šepićem, 1968) i člancima „O integraciji hrvatske nacije“ i „Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije“ objavljenima u zborniku radova naslovljenom *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća* (ur. Mirjana Gross, 1981). Uz članak „Neka osnovna obilježja novije literature o ‘nacionalizmu’ na engleskom jezičnom području“¹⁸, ova djela čine osnovicu za razumijevanje njezinih promišljanja o fenomenu nacije, njezina pristupa i modela istraživanja.

¹⁶ Za biografske podatke o Mirjani Gross i analize njezina historiografskog rada vidi: STANČIĆ 1999: 9-17; BUDAK 1999; IVELJIĆ i STRECHA 2012: 11-16; ARTUKOVIĆ 2012: 371-376; ŠIMETIN ŠEGVIĆ i ŠIMETIN ŠEGVIĆ 2013: 297-300.

¹⁷ O odnosu Mirjane Gross i „škole“ *Annales* vidi: GROSS 2019: 307-322. Za detaljniji uvid u metode njezinih istraživanja vidi: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 54/1, svezak posvećen Mirjani Gross povodom 100. godišnjice rođenja, a naročito: TOMAŠEGOVIĆ 2022; za detaljniji uvid u bibliografiju i osnovni pregled njezinih istraživanja vidi: POLIĆ 2004; JANKOVIĆ 2012.

¹⁸ Vidi: GROSS 1971.

U spomenutim radovima moguće je uočiti koncepte koje autorica smatra ključnima za istraživanje procesa formiranja hrvatske nacije, a to su: nacija, nacionalna svijest, nacionalna integracija, nacionalno-integracijska ideologija i modernizacija. Izbor i način na koji Gross definira ove ključne pojmove govori o pristupima primijenjenim na istraživanje integracije hrvatske nacije.

Koncept nacije Gross vidi kao kvalitativno novi fenomen kojeg jasno diferencira od koncepta etnije/etničke zajednice. Etničkoj zajednici pripisuje etničku svijest i unutarstalešku solidarnost, za koje tvrdi da nastaju „na prirodnoj osnovi prepoznavanja sebi sličnih pojedinaca jezičnom komunikacijom, uočavanjem istoga mentaliteta u vezi s određenim načinom života i običajima, kršćanskim obredima, vjerovanjima i predodžbama o zajedničkom porijeklu...“. Etničke zajednice pripadaju predmodernoj epohi za koju je karakteristična niska stopa horizontalne i vertikalne mobilnosti pripadnika te još uvijek visoke stope nepismenosti među nižim slojevima, a time i slab protok informacija. Ljudi su na lokalnoj razini usredotočeni na vlastite živote, na prošlost i tradiciju, stoga nove vrijednosti teško dopiru do njih. Etnička svijest je u tom smislu teritorijalno ograničena, tradicionalna i statična. S druge strane, modernizacija je omogućila višu razinu horizontalne i vertikalne mobilnosti pojedinca unutar građanskog društva, intenziviranje komunikacije među pripadnicima različitih društvenih slojeva i, posebno bitno, intenzivirala je komunikaciju usmjerenu spram onih slojeva do kojih su informacije u prošlosti najteže dopirale – seljaštva. Nacionalnu svijest zato opisuje kao dinamičnu pojavu sposobnu za mobilizaciju širih slojeva, a naciju kao zajednicu koju nije moguće svesti na niz „objektivnih“ karakteristika jer se nalazi u konstantnom procesu rekonfiguracije složenog spleta odnosa (kulturnih, društvenih, političkih i ekonomskih).¹⁹

Integraciju hrvatske nacije Gross definira kao „složeni proces preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice, tj. srednjovjekovnoga hrvatskoga naroda, u modernu naciju u 19. i 20. st.“²⁰ Pojam „integracije“ umjesto češćeg pojma „stvaranja/izgradnje“ uvodi kako bi istaknula da proces nije tekao linearno i ujednačeno na svim područjima koje danas nastanjuju pripadnici hrvatske nacije, upravo zbog zatečenih društvenih prilika (razlika u društvenim strukturama od regije do regije), stanja ekonomske (ne)razvijenosti i gospodarsko-političke te kulturne razjedinjenosti. Kao jedan od integrativnih faktora navodi između ostalog i nacionalno-integracijske ideologije, koncept kojem pristupa izrazito kritički upravo zbog iracionalnog elementa ideologija koje „kao sistemi interpretacije zbilje“ svjesno ili nesvjesno istu iskrivljavaju. Ideologije su utemeljene na zajedničkom iskustvu grupa koje povezuju i koje teže ostvarenju nekih zajedničkih ciljeva, stoga ideologije postižu određeni mobilizacijski učinak, odnosno pokreću pojedince

---

¹⁹ GROSS 1981b: 176-177.

²⁰ GROSS 1981b: 175.

na djelovanje radi ostvarenja zacrtanih ideala. Jednim od glavnih ideala, kako se može iščitati, Gross smatra stvaranje politički neovisne i cjelovite nacionalne zajednice. Pritom ističe da je područje istraživanja povjesničara ovdje proučiti odnos ideologije i njezine realne društvene podloge, koja za hrvatske nacionalno-integracijske ideologije postoji dok traje sam proces integracije hrvatske nacije – od perioda ilirizma do međuraća. Početke međuratnog perioda kada ideologija seljačkog pokreta dobiva zamah vidi okvirno kao krajnju točku tog procesa.

Valja još istaknuti da Gross među nacionalno-integracijske ideologije ubraja jugoslavizam (ranije ilirizam) i ekskluzivni hrvatski nacionalizam (pravaštvo), s čime se nije složio Petar Korunić.²¹ Već je Nikša Stančić istaknuo da je jugoslavizam imao bitno drugačiju (kulturnu) funkciju u procesu izgradnje hrvatske nacije od pravaštva, u smislu pružanja šireg okvira samoidentifikacije hrvatske etnije spram neslavenskih „vladajućih“ nacija, dok su pravaši bili prvi koji su iznijeli ideju i zahtjeve za politički neovisnom hrvatskom državom.²² Prema toj logici Korunić zaključuje da jugoslavizam ne možemo svrstati među nacionalno-integracijske ideologije, shvaćajući njihovu interpretaciju pretežno u političkom smislu, dok ju on promatra isključivo kao izraz šire kulturne solidarnosti.²³ Oko toga pitanja Stančić i Korunić su polemizirali 90-ih godina u *Historijskom zborniku*, pri čemu je Stančić iznio kritiku Korunićeve nedosljednosti, udaljavanja od historijske metode pri analizi izvora i oštrog stava prema njegovim kolegama s čijim se interpretacijama donedavno slagao, dok je Korunić tvrdio da su njegove interpretacije rezultat novih znanstvenih spoznaja i prema tome opravdane, optužujući s druge strane Stančića da pogrešno tumači njegove argumente.²⁴

Mirjana Gross proces izgradnje hrvatske nacije gleda ne samo kroz politička zbivanja, kako su ranije studije običavale, nego u svoja istraživanja uvodi i temeljitu studiju društveno-ekonomske dimenzije. U pokušaju da obuhvati totalitet ovog procesa ona ga objašnjava kroz njegov složeni međudodnos s procesom modernizacije koji potiče transformacije na različitim poljima ljudskog života i djelovanja. Kao što je već spomenuto, modernizacija podrazumijeva prijelaz s feudalnog tipa privrede i organizacije staleškog društva prema kapitalističkoj privredi i građanskom društvu, nastalom u procesu prilagodbe na nove uvjete života koje sa sobom donose industrijalizacija i urbanizacija. Modernizacijski proces postupno je vodio ujednačavanju društvenih struktura, odnosno formiranju modernog građanskog društva na području Trojedne Kraljevine. Ti su novi

²¹ GROSS 1981a: 283-284.

²² STANČIĆ 1999: 145-147.

²³ KORUNIĆ 2000: 93-94; KORUNIĆ 2006: 45-46; GROSS 1981a: 283-4.

²⁴ Pitanje šire znanstvene recepcije njihovih koncepcija o naciji i nacionalizmu ostaje otvoreno za daljnja istraživanja. STANČIĆ 1993: 247-259; KORUNIĆ 1994: 135-149; STANČIĆ 1994: 503-514.

društveno-ekonomski uvjeti intenzivirali komunikaciju među različitim regijama i omogućili transfere ideja iz „jezgre“ (Banske Hrvatske) prema „periferiji“ (Slavoniji, Dalmaciji, Istri i dijelovima današnje Bosne i Hercegovine). Gross objašnjava da je odnos modernizacije i nacionalne integracije tekao u oba smjera pa je tako mobilizacija različitih društvenih slojeva za ideju političke autonomije (ako ne i potpune samostalnosti) i sudjelovanje u zajedničkom političkom, kulturnom i ekonomskom životu povratno utjecalo na njihovu homogenizaciju u zbilji – što je opet povoljno utjecalo na modernizacijske procese.²⁵ U njezinoj analizi prisutna je teorija komunikacije Karla Deutscha, koja govori o naciji kao zajednici koju na prvom mjestu definira kapacitet njezinih članova da učinkovitije komuniciraju međusobno nego s pripadnicima druge zajednice. Preduvjet za to je stvaranje komunikacijskih mreža koje se ostvaruju kroz širenje obrazovanja i masovnih medija i olakšavaju proces kolektivne identifikacije, čime se postavljaju temelji za izgradnju nacije kao funkcionalne zajednice.²⁶ Pritom, Gross navodi koncept komunikacije kao važan (dez)integrativni²⁷ faktor formiranja i razvoja hrvatske nacionalne zajednice.

Njezin pristup socijalne historije kao totalne historije s elementima marksističke historiografije reflektira znanstvene i društveno-političke okvire njezinih istraživanja. Naglasak na društveno-ekonomsku komponentu kojim je u istraživanje nacije i nacionalizma uvela neke nove teme i metode odražava utjecaj njemačke socijalne historije (*Gesellschaftsgeschichte*) i povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales*, čije su se knjige u tom razdoblju intenzivnije počele prevoditi i na hrvatski jezik, te, s druge strane, dominantnu državnu ideologiju koja je težila objašnjavanju prošle zbilje kroz teorijsko-metodološki okvir historijskog materijalizma.²⁸ Kod Mirjane Gross elementi prvog pristupa očituju se u pokušaju objašnjavanja totaliteta povijesne zbilje kroz prizmu društvene povijesti, a drugog kroz tematsko usmjerenje k istraživanju procesa modernizacije kao ključnog elementa u transformaciji društvene zbilje te ulogu pojedinih društvenih slojeva u procesu nacionalne integracije. Na spomenutim teorijskim postavkama i pristupima temeljio se njezin izbor modela formiranja hrvatske nacije koji je dosljedno primijenila na svoja istraživanja. Vrijedno je napomenuti i njezino prisustvo na Međunarodnom kongresu povjesničara u Rimu (1955), na kojem su sudjelovali

²⁵ GROSS 1981b: 181.

²⁶ DEUTSCH 1966: 97; 81-83.

²⁷ U početnim fazama procesa nacionalne integracije nedostatak komunikacije zbog političko-teritorijalne razjedinjenosti hrvatskih regija Gross navodi kao dezintegrativni faktor, dok u kasnijim fazama kada se komunikacija među hrvatskim prostorima – zahvaljujući uspostavi gušćih prometnih i gospodarskih veza te većoj horizontalnoj društvenoj pokretljivosti – intenzivira, komunikaciju navodi kao integrativni faktor. Vidi: GROSS 1981b: 175-181.

²⁸ Vidi: GROSS 1992; JANKOVIĆ 2016.

francuski povjesničari škole *Annales* te oni koji su ih pratili (Febvre, Braudel, Labrousse), njemački predstavnici idealističke škole (Ritter, Conze), talijanski sljedbenici Croceova historicizma, sovjetski povjesničari te brojni drugi predstavnici angloameričke i slavenskih historiografija, što je zasigurno bilo poticajno iskustvo za kasnije otvaranje hrvatske historiografije novim pristupima i metodama.²⁹ Gross se, također, nerijetko u svojim radovima referira na strane autore, posebice s njemačkog, francuskog i engleskog govornog područja, o čemu svjedoče i članci posvećeni njihovim historiografijama. Sve ovo govori u prilog njezinu praćenju aktualnih trendova u europskoj historiografiji, ali i šire kada su u pitanju studije nacije i nacionalizma – u sociologiji, kulturnoj antropologiji...³⁰ Dok je Mirjana Gross analizirala proces izgradnje hrvatske nacije kroz prizmu društvene povijesti i komunikacijskih mreža, njezin učenik Nikša Stančić nadgradio je takav pristup proširivši vremenski i prostorni kontekst istraživanja.

b) Nikša Stančić o naciji i nacionalizmu

Pozamašan historiografski opus do sada je ostvario i akademik Nikša Stančić.³¹ On je autor, koautor i urednik većeg broja knjiga i znanstvenih članaka te je priredio i objavio nekoliko zbirki izvora. Bavi se hrvatskom poviješću novog vijeka u širem europskom kontekstu, a neka od glavnih područja njegovih istraživanja su fenomeni nacije i nacionalizma u okvirima procesa modernizacije te hrvatski narodni preporod u Banskjoj Hrvatskoj i habsburškoj (austrijskoj) Dalmaciji. Veliki doprinos Stančićevih promišljanja o naciji i nacionalizmu u prvom planu predstavlja njegovo širenje fokusa i detaljnije bavljenje europskim, srednjoeuropskim, mediteranskim i jugoistočnoeuropskim okvirom unutar kojeg se odvijao proces izgradnje hrvatske nacije. Od djela koja su ostavila trag na istraživanje hrvatske nacije i nacionalizma valja istaknuti knjige *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji* (1980) i Gajeva „Još Hrvatska ni propala“ iz 1832–33.: *ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda* (1989) te kao posebno važne za ukupnu problematiku izgradnje hrvatske nacije knjigu *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (2002) i kraći članak „Hrvatski identitet kao razlika u Europi nacija 19. stoljeća“ (*Historijski zbornik*, 1999).

Stančićevo shvaćanje nacije ide korak dalje od istraživanja Mirjane Gross. Na osnovnim postavkama o odnosu modernizacije i nacionalne integracije on

²⁹ Vidi: GROSS 1957; GROSS 2019.

³⁰ Autori na koje se najčešće referira su svakako Miroslav Hroch, Karl Deutsch, Hans Kohn, Carlton J. Hayes, Edward Hallett Carr, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner (ujedno neki od glavnih predstavnika modernizma). Vidi: GROSS 1957; GROSS 1970; GROSS 1971; GROSS 1992.

³¹ Za biografske podatke o Nikši Stančiću i osnovnu analizu njegova rada vidi: VRANJEŠ-ŠOLJAN 2011: 9-24; VRANJEŠ-ŠOLJAN 2022.

dalje nadograđuje prethodno iznesene teorije novim saznanjima i spoznajama utemeljenim na razvoju studija nacije i nacionalizma na koncu 20. stoljeća te vlastitim promišljanjima o hrvatskoj naciji u europskim okvirima. Na tragu etno-simbolizma, Stančić prihvaća tezu da je nacionalnoj zajednici morala prethoditi neka protonacionalna zajednica od koje preuzima dio svojih obilježja i čiji se pripadnici uslijed društvenih transformacija u periodu modernizacije počinju identificirati s novom nacionalnom zajednicom. Protonacionalnu zajednicu tvore etnička zajednica s kojom se identificiraju najniži slojevi i staleška „nacija“ s kojom se identificira povlašteni stalež. Etnička zajednica svoj identitet temelji na svijesti o zajedničkom jezičnom i kulturnom identitetu te na tradiciji, ona nema politički karakter, stoga nema niti vlastite organizacije i institucije, dok se staleška „nacija“ bazira na svojem identitetu povlaštene skupine utemeljenom na municipalnim pravima i predajom o slavnoj prošlosti (razdoblju ranosrednjovjekovne hrvatske države). Na municipalnim pravima temelje se njihove institucije čija je autonomija ograničena i premda su njihovi kontakti sa seljaštvom bili limitirani i relativno rijetki, unutar plemstva su postojali neki elementi etničke svijesti o sličnim kulturnim i jezičnim obrascima.³²

Proučavajući proces integracije hrvatske nacije u europskom kontekstu, Stančić zaključuje da zbog nejednakog ritma modernizacijskih procesa u modernizacijskom „središtu“ i na njegovoj „periferiji“, koji i unutar same Habsburške Monarhije posjeduju određene neujednačenosti i specifičnosti, model izgradnje hrvatske nacije valja proučavati u okviru srednjoeuropskih nacionalizama. Neke kvalitativne razlike tzv. zapadnog i srednjoeuropskog tipa nacionalizma isticali su i rani istraživači nacije i nacionalizma, premda su ih drugačije artikulirali i s različitim ciljevima. Podjelu na „povijesne“ i „nepovijesne“ nacije koja se većinom poklapa sa suvremenom podjelom uspostavio je Hegel u 19. stoljeću prema kriteriju posjedovanja vlastite države. Pod istim terminima ponovili su ju Marx i Engels diferencirajući pritom „revolucionarne“ narode od „reakcionarnih“. U neutralnom tonu modificirali su je kasnije mnogi znanstvenici modernizma, uključujući Hrocha, čiju je podjelu na „dominantne“ i „potlačene“ te „prijelazni“ tip nacija prihvatila i Mirjana Gross, a njihova se diferencijacija bazirala na kriteriju razvijenosti društvene strukture u trenutku početka procesa nacionalne integracije.³³ Stančićeva podjela zanimljiva je jer se temelji na kvalitativno drugačijem kriteriju.

U kontekstu društveno-političkih okolnosti u kojima su nastale za zapadne nacije tvrdi da su se oblikovale „prvenstveno kao zajednice ravnopravnih građana koji su suverenitet tako shvaćene ‘nacije’ suprotstavljali apsolutističkim vladarima ‘po milosti božjoj’“ te da etnicitet nije predstavljao toliko važan faktor kao u integraciji srednjoeuropskih nacija. Objašnjava da srednjoeuropske etničke

³² STANČIĆ 1999: 143-144; STANČIĆ 2002: 11-13.

³³ HROCH 2006: 36-39; GROSS 1981b: 180-188.

zajednice u okvirima staleškog društva nisu imale uvjete da iznjedre politički pokret koji bi bio izraz njihovih društvenih interesa, stoga su, umjesto težnje za ostvarenjem društva baziranog na univerzalnim vrijednostima, nacionalni pokreti Srednje Europe težili homogenizaciji njihove zajednice u jedinstvenu naciju te je u njima bio sadržan izraženi element etniciteta kao baze oko koje su okupljali svoje pripadnike i diferencirali sebe od vladajućih „drugih“. Zbog toga, pozivajući se na Hansa Kohna, srednjoeuropske nacionalizme naziva i etničkim nacionalizmima.³⁴ Ta podjela podvrgnuta je kritici posljednjih nekoliko desetljeća zbog snažnih vrijednosno obojenih konotacija koje nosi podjela na etničke i građanske nacionalizme.³⁵ Asocijacije na etnički nacionalizam u zapadnoj historiografiji vezane su uz etnički motivirano nasilje, isključivost i općenito niži civilizacijski stupanj, čime se učvršćuju stereotipne predodžbe o narodima Srednje i Jugoistočne Europe. Među kritikama usmjerenim ovakvoj tipologiji nacionalizama ističe se ona Rogersa Brubakera, koji tvrdi da svaki nacionalizam posjeduje u sebi određenu razinu isključivosti. Stoga umjesto podjele na moralno „dobro“ i „loše“ nacionalizme, koja je implicitno utkana u navedenu podjelu, predlaže zamjenu neutralnijim kategorijama: *state framed* i *counter-state* nacionalizmima. Odnosno povratak kriteriju državnosti.³⁶

U svojim studijama o hrvatskoj naciji i nacionalizmu Nikša Stančić najčešće se referirao na strane modernističke i etnosimbolističke autore (Benedicta Andersona, Johna Breuillyja, Ernesta Gellnera, Anthonyja Smitha) te od hrvatskih povjesničara na Mirjanu Gross. Njegovi pristupi pretežno su modernistički, što se može zaključiti i prema literaturi na koju se Stančić referira, no s elementima etnosimbolizma, s obzirom na to da naglašava određeni kontinuitet, odnosno dugo trajanje procesa transformacija etničkih zajednica i identiteta u (proto)nacionalne. Za razliku od Gross i Stančića koji su se pretežno oslanjali na modernistički i djelomično etnosimbolistički pristup, Korunić je razvio po mnogočemu drugačiji teorijsko-metodološki okvir, utemeljen na proučavanju razvoja i transformacija identiteta i društvenih struktura u dugom trajanju.

c) Petar Korunić o naciji i nacionalizmu

Tijekom svoje akademske karijere Petar Korunić posvetio se bavljenju hrvatskom i srednjoeuropskom poviješću 19. stoljeća.³⁷ Posebnu pozornost posvetio je temama ideja i ideologija, izgradnje hrvatske nacije, etničkog i nacionalnog identi-

³⁴ STANČIĆ 1999: 144; STANČIĆ 2002: 6-8; 67. Vidi: KOHN 1944. O Kohnu kao povjesničaru nacionalizma u Habsburškoj Monarhiji vidi: ŠIMETIN ŠEGVIĆ 2022: 219-221.

³⁵ JANKOVIĆ I TOMAŠEGOVIĆ 2025: VIII.

³⁶ BRUBAKER 2004: 132-147.

³⁷ Za biografske podatke o Petru Koruniću i osnovnu analizu njegova rada vidi: HOLJEVAC 2018: 19-22; BRANDOLICA 2019: 346-348.

teta te revolucije 1848./1849. Uz to se bavio razvojem školstva, razvojem moderne historijske statistike, položajem seljaštva nakon 1848. i objavio nekolicinu dotada neistraženih izvora. Svoja istraživanja i promišljanja o fenomenu nacije objavio je u nekolicini publikacija među kojima se ističe *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet* (2006) te članci „Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj“ (*Historijski zbornik*, 2000) i „Nacija i nacionalni identitet“ (*Revija za sociologiju* 36/1-2, 2004). To su radovi u kojima je temeljito izložio glavne postavke svojeg pristupa istraživanju procesa izgradnje nacije.

Kako bismo bolje razumjeli njegov pristup, valja se ukratko osvrnuti i na njegovu kritiku dosadašnjih istraživanja. U svojim radovima Korunić nerijetko ističe probleme proučavanja nacije i nacionalizma, koji prema njegovom mišljenju proizlaze iz preusko definiranog područja istraživanja (prostorno, vremenski, disciplinarno) i subjektivno utemeljenog shvaćanja nacije. Prvi pristup smatrao je problematičnim zbog nemogućnosti uspostavljanja kvalitetne interdisciplinarnе suradnje i postizanja konsenzusa oko temeljnih pitanja, a drugi pristup zbog toga što predstavlja metodološki „sklisko tlo“ zbog manjka specifične vrste izvora koja bi mogla poslužiti za istraživanje psiholoških sentimenata (koji u sebi sadrže iracionalni element) i time same interpretacije čini podložnim proizvoljnim ili nedostatnim tumačenjima istraživača.³⁸ Korunić pritom ne ostaje samo na metodološkoj kritici, već upozorava da takvo subjektivističko shvaćanje nacije otvara prostor za ideološku instrumentalizaciju, što može imati ozbiljne društvene posljedice. „Duhovnu osnovu nacije zagovarale [su] i zagovaraju mnoge nacionalne ideologije i politike, pod utjecajem kojih nastupa nekritičnost i mistifikacija nacije (...) ta koncepcija utjecala [je] na razvoj agresivnog nacionalizma, nesnošljivosti, stereotipa, a napose na etničke napetosti i sukobe.“³⁹ Istovremeno, teškoće pri definiranju i istraživanju svijesti i emocija u prošlosti reflektiraju se u nepotpunim interpretacijama jer niti sami istraživači ne mogu proniknuti u svijest prošlih sudionika. Takva istraživanja podložna su nečemu što naziva perpetuiranjem mita o samorazumljivosti.⁴⁰ Treba istaknuti da Korunić pritom ne spori oko toga da subjektivni faktori u određenoj mjeri utječu na mobilizaciju pripadnika narodne zajednice uz nacionalnu ideologiju, no smatra ih dijelom prošle stvarnosti, neuhvatljive suvremenom promatraču. Na tragu svojih prethodnika zagovarao je, stoga, proučavanje izgradnje moderne nacije u okvirima transformacija koje se u sklopu procesa modernizacije događaju na svim poljima. No za razliku od Gross, naglasak stavlja na pristup dugog trajanja (*longue durée*) koji u povijesna istraživanja uvode predvodnici škole *Annales*.⁴¹

³⁸ KORUNIĆ 2006: 34; 41-42; 103-109.

³⁹ KORUNIĆ 2000: 58.

⁴⁰ KORUNIĆ 2000: 58; KORUNIĆ 2006: 20.

⁴¹ KORUNIĆ: 2000: 60-62.

Korunić se pritom dotaknuo i pitanja moderne, koju naziva „epohom nacija“, i postmoderne, koju opisuje kao „postnacionalnu epohu u nastajanju“.⁴² Prema Koruniću, unatoč postavljenom idealu napretka, moderna ne uspijeva prebroditi podjele i etničke sukobe već ih nerijetko i produbljuje, zbog toga što istovremeno potiče formiranje homogenih nacionalnih zajednica. Iz moderne je proizašao i nacionalizam kao iracionalni faktor koji se manifestira na razinama od funkcionalnog i integrativnog do agresivnog i isključivog fenomena. Postmoderna, s druge strane, nudi drugačiju viziju budućnosti uvjetovane procesom globalizacije, koja se temelji na principijelnom pluralizmu i razvijanju modela i institucija samokontrole društva.⁴³ Korunić vrednuje modernu kao „iracionalni“ period u kojem izraženije djeluju subjektivni čimbenici koji se isprepliću s procesom izgradnje nacije kao objektivne zajednice, a postmodernu kao „racionalni“ projekt koji bi mogao voditi prema rješavanju problema naslijeđenih iz moderne. Premda Korunić termine „moderna“ i „postmoderna“ koristi za opisivanje povijesnih epoha, njegova argumentacija upućuje i na njihovu primjenu u funkciji znanstvenih paradigmi. Njegova kritika ranijih pristupa istraživanju nacije koje se oslanjaju na „duhovnu osnovu“ i „posebne osjećaje“ upućuje na kritiku modernističke znanstvene paradigme, dok s druge strane zagovara pristup koji bi se, prema njegovom shvaćanju pojma, mogao okarakterizirati kao postmodernistički. Težnja za kritičkom znanošću, primjenom znanstvenih modela, „radikalna kritika moderne“ i modernističkih pristupa te zagovaranje istraživanja „objektivnih“ karakteristika nacije ukazuju na to.⁴⁴ U tom smislu, Korunićeva rasprava o moderni i postmoderni može se shvatiti i kao rasprava o temeljnim problemima na području studija o naciji i nacionalizmu.

Polazeći od teze da je nacija „zajednica novog integracijskog tipa, [koja] nastaje i razvija se, ali se i neprekidno mijenja i transformira zajedno s građanskim društvom“ i da je „nacionalna zajednica (nacija) realna i zbiljska društvena (socijalna) zajednica: (...) [koju] tvore trajne vrijednosti (narod, književni jezik i njegova tradicija, nacionalna kultura uopće, teritorij, urbane sredine, tradicija i tradicionalne vrijednosti, politički sistem i država, nacionalne organizacije i institucije, itd), Korunić iskazuje svoje poimanje nacije kao isprepletenog sustava društvenih vrijednosti, odnosa, organizacija i institucija koja ima funkciju integracije različitih dijelova društva u homogenu cjelinu. Ona mobilizira pojedince uz vrijednosti jednakosti, zajedništva, demokracije, parlamentarizma i rada za dobrobit zajednice te se pojedinci na temelju šireg sistema zajedničkih vrijednosti i svijesti o zajedničkoj prošlosti samoidentificiraju kao pripadnici nacije i aktiv-

⁴² KORUNIĆ 2006: 80-84; 92.

⁴³ KORUNIĆ 2000: 50-57; KORUNIĆ 2006: 80-95.

⁴⁴ KORUNIĆ 2000: 58; 2006: 116-118; 131.

no sudjeluju u njezinu javnom životu.⁴⁵ Prema tome bi se moglo zaključiti da je njegovo shvaćanje nacije funkcionalističko-strukturalističko jer naglasak stavlja na nacionalnu zajednicu koju definira kao strukturu u kojoj je sadržan cijeli splet političkih, kulturnih, ekonomskih, vjerskih i drugih međudodosa, organizacija i institucija koje se razvijaju unutar modernog građanskog društva i u kojima nacija ima mobilizacijsku, integrativnu i homogenizirajuću funkciju.

Veliku pažnju pri istraživanju hrvatskog slučaja posvetio je identitetima. Etničke, narodne i nacionalne identitete smatrao je relativno fluidnim fenomenima koji nemaju neku konačnu inačicu već se stalno mijenjaju u skladu s društvenim, političkim, kulturnim, religijskim i drugim transformacijama, iz čijih složenih međudodosa proizlaze određene kolektivne vrijednosti na temelju kojih se pripadnici zajednice samoidentificiraju.⁴⁶ Njegov pristup istraživanju podrijetla hrvatskog identiteta karakteriziraju multiperspektivnost u smislu proučavanja različitih razina identiteta (individualnog, grupnog i kolektivnog), proučavanje po sinkronijskoj liniji pri čemu ih dijeli po kvalitativnom kriteriju (kulturnog, političkog, vjerskog, profesionalnog itd) i po dijakronijskoj liniji pri čemu govori o podrijetlu etničkog i nacionalnog identiteta hrvatske nacije. Pritom kao nedovoljno istraženo područje pogodno za buduća istraživanja ističe identitete drugih etnija i naroda koji su pripadali ili i danas pripadaju hrvatskoj narodnoj i nacionalnoj zajednici. Njegovo viđenje identiteta je dinamično i podložno promjenama, stoga je Korunić tvrdio da niti nacija kao razvijeni oblik etničke zajednice nije potpuno izgrađena u trenucima koje Gross i Stančić vide kao dovršetak toga procesa. Korunić se vratio i korak unatrag te istu tezu primijenio na narode i narodne zajednice.⁴⁷ Cijeli proces izgradnje i razvoja nacije vidio je kao razvojnu nit koja će u bližoj budućnosti vjerojatno rezultirati novim tipom društvene zajednice, prilagođenom suvremenim društvenim, političkim, ekonomskim i kulturnim procesima postmoderne.

Petar Korunić također se u velikoj mjeri referirao na radove stranih sociologa, povjesničara, etnologa, antropologa, politologa i filozofa – što objašnjava višeslojnu narav njegovog teorijsko-metodološkog okvira, dok od hrvatskih povjesničara, kao i Stančić, najčešće kod fenomena modernizacije i njezina utjecaja na izgradnju nacije koristi istraživanja Mirjane Gross. Korunićev pristup proučavanju nacije oblikovan je osloncem na relevantnu i raznoliku međunarodnu literaturu – od modernističkih i etnosimboličkih teorija (Anthony Smith, John Armstrong), preko Luhmannove teorije sustava, do nekih suvremenih pristupa koji u fokus

⁴⁵ Korunić pritom preuzima Luhmannovu teoriju sustava, koja definira društvo kao kompleksnu mrežu različitih vrsta sustava, čija međusobna komunikacija u osnovi tvori društvo. Teorija se zasniva i na pretpostavci da društva funkcioniraju po principu autopoeize, odnosno da stvaraju i održavaju sama sebe. Za detaljniji uvid u Luhmannovu teoriju sustava vidi: LUHMANN 1998. KORUNIĆ 2006: 63-64.

⁴⁶ KORUNIĆ 2005: 95.

⁴⁷ KORUNIĆ 2005: 88.

stavljaju koncept etniciteta (Fredrik Barth, Philippe Poutignat). Slijedom tog teorijskog utemeljenja, njegov se pristup razvija u smjeru strukturalističko-funkcionalističkog okvira koji proširuje analitički fokus studija nacije na istraživanje društvenih struktura i procesa sociogeneze. Njegova upućenost u suvremena teorijska kretanja na polju teorija o naciji i nacionalizmu (ali i šire) rezultirala je oblikovanjem znatno drugačijeg pristupa unutar hrvatske historiografije o naciji, kao i predlaganjem nekih novih metoda i modela istraživanja.

Metode i modeli istraživanja nacije i nacionalizma

Metode i modeli primijenjeni na istraživanje hrvatskog slučaja proizašli su iz navedenih pristupa i teorijskog okvira kroz koje autori razumiju osnovne koncepte vezane uz naciju i nacionalizam. Mirjana Gross oslanja se na modernističke pristupe istraživanja nacije i nacionalizma, odnosno na pristup socijalne historije koja polazi od analize skupina „patriota“ (inteligencije, kasnije i šireg građanstva) i analizira proces izgradnje hrvatske nacije „odozgo“. Budući da su se društvene strukture regija hrvatskog povijesnog prostora (uvjetovano njihovim individualnim povijesnim razvojem) znatno razlikovale, Mirjana Gross je na istraživanje „nacionalno-integracijskog“ procesa primijenila metodu modeliranja u komparativnoj perspektivi. Prema zadanom modelu kompariran je proces izgradnje hrvatske nacije na području Banske Hrvatske i Slavonije, Vojne krajine, Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine.

Nikša Stančić bio je pristupima blizak Mirjani Gross. Ono što se kod njega smatra novitetom je uočavanje potrebe za širenjem fokusa s nacionalnog konteksta na europski, stoga on u svojoj studiji o hrvatskoj naciji komparira zapadne građanske i etničke srednjoeuropske nacionalizme, u okvire kojega smješta i hrvatski slučaj. U svojim istraživanjima hrvatske nacije Stančić se bavio pobliže problematikom procesa izgradnje hrvatske nacije u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj, pri čemu je, koristeći se biografskom metodom, proučavao ideološke elemente djelovanja Mihovila Pavlinovića, Frane Supila, Ljudevita Gaja, Eugena Kvaternika i drugih istaknutih političkih i intelektualnih aktera. Dakle, slično Gross, pri istraživanju različitih pitanja vezanih uz hrvatsku naciju i nacionalizam prevladavala je perspektiva „odozgo“. Bavio se i poviješću institucije Hrvatskog sabora iz perspektive historije „visoke politike“.

Inovativni pristupi Petra Korunića nisu rezultirali konkretnom širom analizom procesa izgradnje hrvatske nacije te su uglavnom ostali na razini teorijske rasprave koja postavlja temelje za daljnja istraživanja. Ono što je Korunić istražio vezano uz hrvatski slučaj tiče se uloge revolucije 1848./49. u hrvatskoj povijesti, ideja jugoslavizma i federalizma u hrvatskom nacionalnom pokretu te nacionalnih i etničkih identiteta u Hrvatskoj. Pritom se Korunić oslanja u manjoj mjeri na biografsku metodu, na metode „nove“ političke historije te također na metodu modeliranja u smislu istraživanja višeslojnosti identiteta koji se razvijaju i transformiraju u složenom spletu

međusobnih interakcija. Pred kraj svoje karijere Korunić je neke od svojih teorijskih postavki pokušao potkrijepiti okrenuvši se proučavanju protodemografskih izvora. Na temelju njegovih istraživanja posthumno su objavljena tri sveska o stanovništvu.⁴⁸

a) Mirjana Gross

Zbog pristupa bliskog češkom povjesničaru Miroslavu Hrochu, pri istraživanju procesa izgradnje hrvatske nacije Mirjana Gross prihvatila je njegov ABC model procesa izgradnje „malih“ nacija. Hroch dijeli nacije prema kriteriju razvijenosti društvene strukture za vrijeme procesa formiranja u tri grupe:

1. nacije s potpuno razvijenom društvenom strukturom i vlastitom državom (većina naroda Zapadne Europe)
2. narodi bez potpuno razvijene društvene strukture i bez vlastite države (narodi Srednje i Istočne Europe)
3. narodi s potpuno razvijenom društvenom strukturom, ali bez vlastite zajedničke države (Nijemci, Talijani, Poljaci)

Njegov model prilagođen je drugom tipu nacija, nacija nastalih iz srednjoeuropskih naroda koji su u predmodernu dobu bili pod vlašću feudalnih elita drugog dominantnog naroda.⁴⁹ U hrvatskom slučaju to su bile austrijsko-njemačka, ugarska i talijanska elita. Zbog sličnosti njihovih pristupa fenomenu nacije i nacionalizma koji polaze od isprepletenosti procesa modernizacije i nacionalne integracije, dihotomije „jezgre“ i „periferije“ te ključne uloge komunikacije kao svojevrsnog katalizatora promjena, prema navedenim kriterijima model je bio prikladan za istraživanje hrvatskog slučaja.

Sam model bazira se na periodizaciji djelovanja skupine „patriota“ u funkciji pokretača procesa nacionalne integracije, čiji se opseg i društveni sastav razlikuju od jedne do druge faze.⁵⁰ Faza A pokreću intelektualci koji „nesustavno iznose ideje koje postepeno dobivaju mobilizatorsku ulogu u procesu nacionalne integracije“. Nju autorica smješta u period od kraja 18. stoljeća do razdoblja uoči „narodnog preporoda“. Faza B je faza „narodnog preporoda“ u kojoj skupina patriota (inteligencije, svećenstva, produktivnog građanstva) „organizirano i sustavno širi nacionalnu svijest i mobilizira pojedince za političku, kulturnu i ekonomsku akciju radi integriranja hrvatske nacije.“ Ova faza predstavlja središnji i ključni period nakon kojeg će nacija nastati uključivanjem širih slojeva društva ili će sam pokret naposljetku nestati. Faza C smatra se završnom fazom nacionalne integracije u kojoj većina pripadnika nacije aktivno sudjeluje u različitim područjima života zajednice – u politici, kulturi, ekonomiji, itd.⁵¹

---

⁴⁸ Vidi: KORUNIĆ 2018; KORUNIĆ 2019.

⁴⁹ HROCH 2006: 36-39.

⁵⁰ HROCH 2006: 40-43.

⁵¹ HROCH 2006: 53-55; GROSS 1981b: 180-188.

Hrochov model Mirjana Gross primijenila je na proces integracije hrvatske nacije uz spomenute prilagodbe. Hroch je svoj model primijenio na proučavanje izabranih nacija na koje gleda kao na cjelinu, dok je Gross zbog velikih razlika u društvenim strukturama te općih političkih, ekonomskih, kulturnih i društvenih prilika taj model odlučila primijeniti na svaku regiju pojedinačno kao na zasebnu studiju slučaja. Njezini rezultati pokazali su da proces integracije hrvatske nacije nije tekao ujednačeno, niti istovremeno na svim hrvatskim povijesnim prostorima, što najbolje prikazuje njezin shematski prikaz. Razdoblje početka faze C, odnosno dovršetka formiranja hrvatske nacije Gross smješta u period prijelaza stoljeća za Hrvatsku i Slavoniju, Vojnu krajinu i Dalmaciju, za Istru u razdoblje Drugog svjetskog rata (NOB-a) te za Bosnu i Hercegovinu u međuratno razdoblje.⁵² Zbog duljeg perioda koji je nastupio između B i C faze oko periodizacije faze C prema modelu Mirjane Gross još ne postoji konsenzus, iako se zbog sličnog pristupa problemu nacije i nacionalizma s njom složio Nikša Stančić.

b) Nikša Stančić

Baveći se hrvatskim slučajem, Stančić svoj model postavlja i interpretira s malo drugačijim naglascima. U fazu ranog nacionalizma smješta „preporodne pokrete“ koji djeluju radi socijalne homogenizacije i formiranja zasebnih institucija na području kulture, politike i gospodarstva u okvirima monarhijskog sustava. Pritom posebno ističe važnost izgradnje nacionalne kulture koja se izgrađuje na pojedinim elementima etničke kulture, iz čega proizlazi njezina specifičnost, ali i usvaja određene elemente europskih univerzalističkih vrijednosti.⁵³ Svojstva koja je nacija preuzela od etničke zajednice i staleške „nacije“ su ime i jezična osnova, što je bilo važno u ranoj fazi nacionalizma kako bi se na kulturno-jezičnoj osnovi diferencirali od neslavenskih „vladajućih“ nacija. Narodna stranka bila je u tom periodu nositeljica ideologije koja se bazirala na modelu „jezične“ odnosno „kulturne nacije“ te je južnoslavensku ideju zagovarala kao širi kulturni okvir. U fazi razvijenog nacionalizma pokret dobiva izraženiji politički karakter, pri čemu Stranka prava na temelju hrvatskog državnog prava i municipalnih prava plemstva zahtijeva izgradnju samostalne države hrvatske nacije. U toj fazi slavenski okvir više nije bio dovoljan za izraz novih društvenih zahtjeva predvodnika nacionalnog pokreta, stoga je on postupno napušten u korist ekskluzivnog hrvatskog nacionalizma.⁵⁴ Završetak procesa nacionalne integracije, koja se poklapa s fazom C u Hrochovu modelu, kao i Gross smješta na kraj 19. i početak 20. stoljeća kada se

⁵² Shematski prikaz modela Mirjane Gross vidi u: GROSS 1981b: 188.

⁵³ STANČIĆ 1999: 146; STANČIĆ 2002: 18.

⁵⁴ STANČIĆ 1999: 145; STANČIĆ 2002: 9-13; 96-99.

seljaštvo postupno počinje intenzivnije uključivati u nacionalni život.⁵⁵ Ostatak njegova modela okvirno se poklapa s periodizacijom Mirjane Gross.

c) Petar Korunić

U svoju raspravu o podrijetlu i izgradnji nacije Korunić uvodi teoriju o socio-genezi etnosa, naroda i nacije, kao tri razine društvenog razvoja etnija. Teorija se bavi društvenim sistemima, strukturnim promjenama društvenih sistema uslijed razdoblja transformacije i ukupnošću društvenih odnosa koji uvjetuju proces razvoja zajednica od najjednostavnijih struktura rodova i plemena do složenih naroda i nacija. Korunić tvrdi da „naciji uvijek prethodi konkretni narod i njegova narodna zajednica unutar koje cjelokupni javni život: totalitet društvenih i povijesnih odnosa“ zbog čega je važno dublje istražiti organizaciju, institucije i društvene podsisteme narodne zajednice koja prethodi naciji (kulturu, jezik, religiju, politički i ekonomski život i tako dalje). Takav pristup omogućava bolje razumijevanje podrijetla i procesa izgradnje nacije jer otkriva informacije o vrijednostima i pojedinim individualnostima nacije koje kasnije tvore dio njezina identiteta, o načinu na koji sustavi društvenih odnosa utječu na formiranje naroda i nacije i potvrđuje tezu o međudodnosu modernizacijskog procesa i procesa izgradnje nacije.⁵⁶ Njegov razvojni model polazi od etničke grupe koju smješta u antičko razdoblje, zatim naroda i narodne zajednice koje smješta u period od srednjeg vijeka do početka modernizacije i završava s nacijom i nacionalnom zajednicom u izgradnji. Pritom u konkretnom istraživanju hrvatske nacije polazi od 18. stoljeća i protonacionalne zajednice.⁵⁷ Model je zanimljiv jer iako niti njegove definicije nisu posve jasno odijelile koncepte etnije, naroda i nacije, osim periodizacijom, očito je razlikovanje među njima po kriteriju društvenih sistema unutar kojih se razvijaju i integracijskog potencijala koji posjeduju. Sažimajući prethodno izložene pristupe, metode i modele, moguće je izvući nekoliko važnih zaključaka o doprinosu ovih povjesničara razumijevanju i raspravi o procesu izgradnje hrvatske nacije.

Zaključak

Glavni cilj ovog rada je rezimirati i istaknuti glavne postavke istraživanja nezaobilaznih hrvatskih povjesničara – Mirjane Gross, Nikše Stančića i Petra Korunića – koji su svaki na svoj način dali doprinos raspravi o izgradnji i razvoju hrvatske nacije. Bavljenjem širim društvenim kontekstom perioda u koji autori smješta-

---

⁵⁵ STANČIĆ 2002: 130-141.

⁵⁶ KORUNIĆ 2000: 71-72.

⁵⁷ Tablice u kojima je skicirao etape razvoja hrvatske nacije i formiranja nacionalnog identiteta vidi u: KORUNIĆ 2006: 211-220.

ju početak izgradnje hrvatske nacije, Mirjana Gross odmaknula se od tradicije „događajne“ povijesti i u hrvatsku historiografiju unijela nove teme, perspektive i metode. Na tragu modernističkog pristupa i strukturalističkih modela, među prvim se detaljnije bavila međuodnosom modernizacijskih procesa i procesa nacionalne integracije te je primijenila teoriju komunikacije Karla Deutscha i Hrochov komplementarni model formiranja „potlačenih“ nacija na hrvatski slučaj. Model je prilagođen prilikama na hrvatskim povijesnim prostorima i primijenjen na svaku od regija zasebno. Akademik Nikša Stančić stavio je hrvatski slučaj u širu prostornu i vremensku perspektivu i time istraživanju procesa izgradnje hrvatske nacije dao novu dimenziju. Poseban naglasak u ranoj fazi nacionalizma stavio je na ulogu kulture, a u kasnoj fazi na političku dimenziju nacionalne integracije, što ističe kao zajedničku karakteristiku srednjoeuropskog tipa nacionalizma koji zbog početnog naglaska na jezičnoj i tradicionalnoj komponenti naziva i etničkim nacionalizmom. Naglašavao je mediteranski, osmanski i habsburški kontekst formiranja hrvatske nacije te ulogu takozvane političke „nacije“, odnosno elemenata identiteta hrvatskog plemstva u političkom pokretu. Petar Korunić doprinio je ovoj raspravi svojim metodološki promišljenim pristupom kroz njegovo istraživanje o prožimanju različitih vrsta identiteta koji se mogu pratiti po sinkronijskoj i dijakronijskoj liniji u njihovu dugom trajanju. Uveo je u istraživanje hrvatske nacije i nacionalizma iz perspektive dugoga trajanja (*longue durée*) i strukturalistički pristup fenomenu nacije. Njihov fokus bio je na različitim temama te se prema tome i njihovi pristupi, metode i modeli razlikuju kako u prostornim, tako i u vremenskim okvirima njihovih studija. Istraživanja ovih triju autora, kao što je pokazano u ovom članku, reflektiraju teorijsko-metodološke debate svoga vremena i osim što govore o njihovu budnom praćenju suvremenih rasprava na području historiografije, ali i drugih društveno-humanističkih znanosti, ona pružaju kvalitetne polazne točke za daljnje kritičko promišljanje i rasprave o fenomenu nacije i nacionalizma.

Naposljetku, njihovi pristupi, metode i modeli, kao što je prikazano u ovom članku, bili su u korak s onodobnim historiografskim razvojem unutar studija o naciji i nacionalizmu te su sve do danas ostale relevantnom početnom točkom za upoznavanje s problematikom hrvatskog slučaja. Inovacije koje su spomenuti autori preuzeli, razvijali i adaptirali za potrebe istraživanja izgradnje hrvatske nacije imale su implikacije i izvan polja studija o naciji i nacionalizmu, te osim što su omogućile produblјivanje razumijevanja procesa izgradnje nacije, otvorile su hrvatsku historiografiju interdisciplinarnim pristupima i omogućile pomak od deskriptivnih prema analitičkim metodama utemeljenim na suvremenim teorijskim postavkama.

Bibliografija

- AGIČIĆ Damir, Branimir JANKOVIĆ. 2012. *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegovavremena: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 25. i 26. studenog 2011.* Zagreb: FF Press.
- ANDERSON, Benedict. 2016. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.
- ANTOLOVIĆ, Michael. 2021. Writing history under the „dictatorship of the proletariat“: Yugoslav historiography 1945-1991. *Revista de História das Ideias* 39/2: 49-73.
- ANTOLOVIĆ, Michael. 2022. „Što dalje od uske političke historije“ – Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960–1991). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 54/1: 47-65.
- ARMSTRONG, John A. 1982. *Nations Before Nationalism.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- ARTUKOVIĆ, Mato. 2012. In memoriam: Mirjana Mirjam Gross (1922-2012). *Scrinia Slavonica* 12/1: 371-376.
- BRANDOLICA, Tomislav. 2019. Petar Korunić (1939. – 2018). *Pro tempore* 14: 346-348.
- BREUILLY, John. 1982. *Nationalism and the State.* Manchester: Manchester University Press.
- BRUBAKER, Rogers. 2004. *Ethnicity without Groups.* Cambridge: Harvard University Press.
- BUDAK, Neven et al. (ur). 1999. *Zbornik Mirjane Gross: u povodu 75. rođendana.* Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- DELANTY, Gerard, Krishan KUMAR (ur). 2009. *The sage handbook of nations and Nationalism.* Thousand Oaks: Sage.
- GEERTZ, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures.* New York: Basic Books.
- GELLNER, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism.* New York: Cornell University Press.
- GROSS, Mirjana (ur). 1981. *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća).* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- GROSS, Mirjana. 1957. Historija XIX. i XX. stoljeća na X. međunarodnom kongresu historijskih nauka u Rimu 4. – 11. IX. 1955.: (Comitato internazionale di Scienze storiche, X Congresso internazionale di scienze storiche, Roma 4 – 11 settembre 1955, Relazioni I, IV, V, VI, VII, Firenze 1955; Atti, Firenze 1957). *Historijski zbornik* 10/1-4: 250-256.
- GROSS, Mirjana. 1970. Novim stazama u proučavanju razvoja malih evropskih nacija. *Časopis za suvremenu povijest* 2/1: 167-173.
- GROSS, Mirjana. 1971. Neka osnovna obilježja novije literature o „nacionalizmu“ na engleskom jezičnom području. *Časopis za suvremenu povijest* 3/1: 137-151.
- GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest.
- GROSS, Mirjana. 1983. »Jezgra« i »periferija« - Nova teorija »industrijske revolucije« u Evropi [Prikaz knjige *The European Periphery and Industrilisation 1780-1914*, I.

- T. Berend & G. Ránki]. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 16/1: 247-252.
- GROSS, Mirjana. 1985. *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb: Globus
- GROSS, Mirjana. 1992. Traženje novih putova na njemački način: Previranja u njemačkoj historijskoj znanosti posljednjih 25 godina. *Časopis za suvremenu povijest*, 24/3, 197-225.
- GROSS, Mirjana. 2019. En Route with the *Annales*. U *Annales in Perspective: Designs and Accomplishments*, ur. Drago Roksandić, Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić, 307-322. Zagreb: Centar za komparativnohistorijska i interkulturalna istraživanja – FF Press.
- HASTINGS, Adrian. 1997. *The Construction of Nationhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HECHTER, Michael. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*. Berkeley: University of California Press.
- HERB, Guntram Henrik, David H. KAPLAN (ur). 2008. *Nations and Nationalism: A Global Historical Overview*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- HOBSBAWM, Eric. 1990. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOLJEVAC, Željko. 2018. In memoriam: Petar Korunić (1939-2018). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 50/2: 17-22.
- HROCH, Miroslav. 2006. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.
- IVELJIĆ, Iskra, Mario STRECHA. 2012. Život ispunjen strahom i nadom. In memoriam Mirjana Gross (1922-2012). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 44/1: 11-16.
- IVELJIĆ, Iskra. 2004. Hrvatska historiografija o 19. stoljeću nakon raspada Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino* 44/2: 29-44.
- JANKOVIĆ, Branimir, Nikola TOMAŠEGOVIĆ (ur). 2025. *Nadilaženje nacionalne paradigme: Od historiografskog nacionalizma do transnacionalnih pristupa*. Zagreb: Srednja Europa.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2012. Rijetka predanost „metodologiji historije“. Mirjana Gross (1922-2012). *Historijski zbornik* 65/2: 479-500.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2016. *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa.
- KAROLEWSKI, Ireneusz Paweł, Andrzej Marcin SUSZYCKI (ur). 2011. *The Nation and Nationalism in Europe: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- KATUNARIĆ, Vjeran. 2003. *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- KOHN, Hans. 1944. *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. New York: The Macmillan & Co.

- KORUNIĆ, Petar. 2018. *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, ur. Željko Holjevac, sv. 1 i 2. FF Press.
- KORUNIĆ, Petar. 2019. *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina: 1828/1830. godine*, ur. Željko Holjevac, sv. 3. Zagreb: FF Press.
- KORUNIĆ, Petar. 1994. »Objektivnost« spoznaje u povijesnoj znanosti: Odgovor na polemični članak dr. Nikše Stančića. *Časopis za suvremenu povijest* 26/1: 135-149.
- KORUNIĆ, Petar. 2000. Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj. *Historijski zbornik* 52: 49-100.
- KORUNIĆ, Petar. 2005. Nacija i nacionalni identitet. *Revija za sociologiju* 36/1-2: 87-105.
- KORUNIĆ, Petar. 2006. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: nacija i nacionalni identitet*. Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- LAWRENCE, Paul. 2005. *Nationalism: History and Theory*. London: Routledge.
- LUHMANN, Niklas. 1998. *Teorija sistema: svrhovitost i racionalnost*. Beograd: Plato.
- ÖZKIRIMLI, Umut. 2000. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- PETRIĆ, Hrvoje, Tomislav BRANDOLICA. 2024. *Ekonomska zbilja je crvena nit povijesti: Hrvatska historiografija i ekonomska historija*. Zagreb: FF Press.
- POLIĆ, Maja. 2004. Mirjana Gross kao povjesničarka historiografije. *Rijeka. Povijesno društvo Rijeka* IX/2: 75-81.
- SHILS, Edward. 1957. Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some particular observations on the Relationships of Sociological Research and Theory. *The British Journal of Sociology* 8/2: 130-145.
- SMITH, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- STANČIĆ, Nikša. 1993. Što su sve povjesničari izmislili: U povodu najnovijih radova dr. Petra Korunića. *Časopis za suvremenu povijest* 25/2-3: 247-259.
- STANČIĆ, Nikša. 1994. Odgovornost, profesionalnost i etičnost u hrvatskoj historiografiji – u povodu odgovora dr. Petra Korunića. *Časopis za suvremenu povijest* 26/3: 503-514.
- STANČIĆ, Nikša. 1999. Hrvatski identitet kao razlika u 19. stoljeću. Zagreb: *Historijski zbornik* 52: 143-147.
- STANČIĆ, Nikša. 1999. Prof. dr. Mirjana Gross – život i rad. U *Zbornik Mirjane Gross: u povodu 75. rođendana*, ur. Neven Budak et al, 9-17. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest – Filozofski fakultet.
- STANČIĆ, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- STANČIĆ, Nikša. 2011. Kako sam postao povjesničar. *Historijski zbornik* 64/1: 163-169.
- ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Filip, Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ. 2013. Mirjana Gross: In memoriam. *Austrian History Yearbook* 44: 297-300.
- ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Nikolina. 2022. *Kraj Habsburške Monarhije. Intelektualna povijest debata i prijepora u britanskoj i američkoj historiografiji*. Zagreb: Plejada.
- TOMAŠEGOVIĆ, Nikola. 2022. Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanje nacije i nacionalizma. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 54/1: 141-163.

- VAN DEN BERGHE, Pierre. 1981. *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. 2011. Akademik Nikša Stančić: život i djelo. U *Zbornik Nikše Stančića*, ur. Iskra Iveljić, 9-24. Zagreb: FF Press.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. 2022. Akademik Nikša Stančić - život i djelo. U *Izabrani radovi: Nikša Stančić*, ur. Damir Agičić, VII-XXII. Zagreb: Srednja Europa.
- WALLERSTEIN, Immanuel. 1986. *Suvremeni svjetski sistem*. Zagreb: Cekade.
- ŽUPAN, Dinko. 2019. In memoriam: Prof. dr. Petar Korunić (1939-2018). *Scrinia Slavonica* 19/1: 389-397.

Croatian Historiography on Nation and Nationalism: Approaches, Methods, and Models

This article provides a short analysis of nation and nationalism studies in Croatian historiography, focusing on three key historians in this field: Mirjana Gross, Nikša Stančić and Petar Korunić. It outlines the approaches, methods and models used in their research on the formation of the Croatian nation and its subsequent development. Mirjana Gross is noted for her methodological precision and highlighting the role of a modernisation process in shaping the Croatian nation. Nikša Stančić has extended this research by situating Croatian nationalism in a wider (Central) European context, emphasizing the role of a cultural element in the early stage of the nation-building process and the role of political parties in the late stage. Lastly, Korunić examined identity formation within his *longue durée* perspective, framing nations and national identities as dynamic and evolving social constructs. Their works reflected broader trends within the studies of nation and nationalism while identifying gaps for future research.

Key words: history of historiography, nationalism, nation, Mirjana Gross, Nikša Stančić, Petar Korunić, Faculty of Humanities and Social Sciences

Ključne riječi: povijest historiografije, nacija, nacionalizam, Mirjana Gross, Nikša Stančić, Petar Korunić, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Tijana Vokal
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
tvokal@m.ffzg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 3

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 3

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilgorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Damir Agičić, Zrinka Nikolić Jakus, Tomislav Galović, Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Katarina Starčević

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*